

ІСТОРІЯ

УДК 355.018(477)-058.65:355.48(470:477)"2014/2024"

Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри історії України та правознавства

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна);

доцент кафедри мобілізаційної, організаційно-штатної та кадрової роботи

Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного

(Львів, Україна) *vilnickiy@gmail.com*

Роман ЦАРИК,

orcid.org/0009-0008-2925-6794

студент II курсу магістратури факультету історії, педагогіки та психології

Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

(Дрогобич, Львівська область, Україна) *tsarykroman@ukr.net*

ПІЗНАВАЛЬНО-ІНФОРМАЦІЙНІ ТА ВИХОВНІ ЗАХОДИ ЩОДО УШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ УЧАСНИКІВ І ЖЕРТВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014–2024)

Мета статті – проаналізувати пізнавально-інформаційні, просвітницько-виховні заходи щодо увічнення пам'яті захисників і захисниць України, жертв російської агресії, які загинули під час сучасної російсько-української війни (2014–2024). Методологія дослідження включає принципи історизму, науковості, авторської об'єктивності, а також загальнонаукові (аналіз, синтез, типологізація) та спеціально-історичні (історико-генетичний, історик-системний, історико-типологічний) методи. Наукова новизна: уперше досліджується пізнавально-інформаційний, просвітницько-виховний інструментарій політики пам'яті в Україні щодо сучасної російсько-української війни (2014–2024). Висновки. Отже, пізнавально-інформаційні (просвітницько-інформаційні) та освітні (виховні) заходи політики пам'яті щодо сучасної російсько-української війни включають: виставки, конференції, відеопроєкти, онлайн-ресурси, методично-виховні ініціативи тощо. За ініціативи УІНП та при підтримці громадських державної влади і організацій щорічно проводяться форуми українських патріотичних справ, на який передусім залучають освітян. Чи не найбільший такий форум на тему «Від декомунізації до деокупації» відбувся у травні 2016 р., зібравши понад 200 учасників. Регулярним є виставковий проєкт «Воїни. Історія українського війська», який працівники УІНП та його міжрегіональних відділень демонструють у різних містах України щорічно з нагоди Дня захисника і захисниці. Крім того, постійно організовуються вуличні виставки українських художників, картини яких присвячені воєнним подіям, а також фотовиставки на воєнну тематику. Створені УІНП і розміщені в соцмережах відеоролики розповідають про жінок-учасниць війни. Одним із найвагоміших проєктів щодо у рамках реалізації політики пам'яті в Україні щодо російсько-української війни став «Віртуальний музей російської агресії». Значну увагу приділено питанням національно-патріотичного виховання дітей і молоді, розроблено Стратегію національно-патріотичного виховання на 2016–2020 рр., опрацьовувалася Державна цільова програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 р. Крім того, УІНП підтримував проведення Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл». Водночас були внесені зміни до навчальних програм «Історія України» та «Захист України», спрямовані на розкриття причин, подій та наслідків сучасної російсько-української війни. Підготовлено «Збірку методичних рекомендацій до відзначення пам'ятних дат у загальноосвітніх навчальних закладах», підібрано і рекомендовано книги і фільми для перегляду школярам. Започатковано освітній проєкт «Діалоги про війну», створено й інтерактивну карту «Ukraine War Today», банерні виставки тощо.

Ключові слова: політика пам'яті, сучасна російсько-українська війна, Український інститут національної пам'яті, пізнавально-інформаційні заходи, освіта, патріотичне виховання.

Vasyl ILNYTSKYI,

orcid.org/0000-0002-4969-052X

PhD hab. (History), Professor;

Head of the Department of History of Ukraine and Law

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Lviv region, Ukraine);

Associate Professor at the Department of Mobilization,

Personnel and Human Resources Management

Hetman Petro Sahaidachnyi National Ground Forces Academy

(Lviv, Ukraine) vilnickiy@gmail.com

Roman TSARYK,

orcid.org/0009-0008-2925-6794

2nd year master's student at the Faculty of History, Pedagogy and Psychology

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

(Drohobych, Ukraine) tsarykroman@ukr.net

INFORMATIONAL AND EDUCATIONAL EVENTS AND ACTIVITIES TO HONOR THE MEMORY OF THE PARTICIPANTS AND VICTIMS OF THE RUSSO-UKRAINIAN WAR (2014–2024)

The purpose of the research is to analyze informational and educational events and activities to perpetuate the memory of the defenders of Ukraine, the victims of the Russian aggression, who died during the modern Russo-Ukrainian War (2014–2024). The methodology of the research is based on the principles of historicism, scientificity, authorial objectivity, as well as general scientific (analysis, synthesis, typology) and special historical (historical genetic, historian systemic, historical typological) methods. The scientific novelty consists in the fact that the informational, educational tools of the memory policy in Ukraine regarding the modern Russo-Ukrainian War (2014–2024) have been covered for the first time. The Conclusions. Hence, the informational and educational events and activities of the memory policy regarding the modern Russo-Ukrainian War include: exhibitions, conferences, video projects, online resources, methodological and educational initiatives, etc. There were held forums on the Ukrainian patriotic issues annually on the initiative of the UINP and with the support of the public government and organizations, which involved the educators primarily. The largest forum on the topic "From Decommunization to Deoccupation" was held in May 2016, there were over 200 participants. The exhibition project "The Warriors. History of the Ukrainian Army", which employees of the UINP and its interregional branches demonstrate in various cities of Ukraine annually on the occasion of the Day of the Defender of the Fatherland. Furthermore, there are street exhibits featuring the Ukrainian artists' paintings inspired by military events and photo exhibits focussing on military issues. The women, who were the war participants, are depicted in the UINP-produced videos that have been shared on social media. The "Virtual Museum of the Russian Aggression" became one of the most significant projects within the framework of the implementation of the policy of memory in Ukraine regarding the Russo-Ukrainian War. Considerable attention was paid to issues on the national patriotic education of children and youth, the Strategy of the National Patriotic Education for 2016–2020 was developed, and the State Target Program of the National Patriotic Education for the period until 2025 was worked out. In addition, the UINP supported the All-Ukrainian children's and youth military patriotic game "Sokil". At the same time, there were made changes to the curricula: "History of Ukraine" and "Defense of Ukraine", aimed at revealing the causes, events and consequences of the modern Russo-Ukrainian War. A "Collection of Methodological Recommendations for the Celebration of Memorable Dates in Secondary Educational Institutions" was prepared, books and films were selected and recommended for viewing by schoolchildren. An educational project "Dialogues about War" was launched, an interactive map "Ukraine War Today" was created, banner exhibitions, etc.

Key words: *memory policy, modern Russo-Ukrainian War, Ukrainian Institute of National Memory, educational and informational events, education, patriotic education.*

Постановка проблеми. Політика пам'яті в Україні щодо подій і жертв сучасної російсько-української війни включає низку важливих напрямів, спрямованих на формування матеріально-культурного, історико-нарративного, просвітницько-виховного чинників утвердження відповідного трактування минулого, а відтак забезпечення впливу на формування історичної пам'яті українського суспільства загалом та кож-

ного громадянина зокрема. Провідну роль у цьому процесі відіграє Український інститут національної пам'яті, однак значну роль виконують органи місцевого самоврядування, громадські організації, установи культури та освіти. На сьогодні постає необхідність відрефлексувати накопичений досвід й виявити просвітницько-виховний інструментарій політики пам'яті щодо сучасної російсько-української війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Практику тривалого і неоднозначного формування політики пам'яті в незалежній Україні досліджували чимало українських та закордонних науковці. Передусім наведемо книгу О. Гончаренка про політику пам'яті президентів України Л. Кучми, В. Ющенко та В. Януковича (Гриценко, 2017). Дослідниця А. Киридон окреслила становлення політики пам'яті в Україні упродовж 1991–2015 рр. (Киридон, 2015) Ю. Литвиновська розглянула можливості періодизації політики пам'яті в Україні (Литвиновська, 2024). Певні аспекти досліджуваної проблеми розкрито в аналітичній доповіді «Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України» (Політика історичної пам'яті..., 2019), аналітичній записці «Виклики національній політиці пам'яті в часи “гібридної війни”» (Виклики національній політиці ..., 2015), монографії А. Киридон (Киридон, 2016), статтях І. Похиленко (Похиленко, 2023), О. Свйонтик, Р. Терещенка (Свйонтик, Терещенко, 2024), С. Ніколаєва (Ніколаєв, Терещенко, 2023), В. Бурлакової (Бурлакова, 2021). Окремі аспекти проблеми представлені у працях Володимира Старки, Василя Ільницького, Миколи Галіва (Ільницький, Старка, Галів, 2022; Галів, Ільницький, 2023), Олеси Куцької (Ільницький, Куцька, 2023) Віталія Тельвака (Ilnytskyi, Telvak, 2024; Telvak, Ilnytskyi, 2023), Орести Карпенко (Галів, Ільницький, Карпенко, 2024).

Мета статті – проаналізувати пізнавально-інформаційні, просвітницько-виховні заходи щодо увічнення пам'яті захисників і захисниць України, жертв російської агресії, які загинули під час сучасної російської-української війни (2014–2024).

Виклад основного матеріалу. Одним із найбільш масштабних та ефективних є напрям комеморативної політики України щодо російсько-української війни, який охоплює публічні, пізнавально-інформаційні (просвітницько-інформаційні) та освітні (виховні) заходи. Серед них виставки, конференції, відеопроєкти, онлайн-ресурси, методично-виховні ініціативи тощо.

Відомо, що у контексті декомунізації було проведено форум українських патріотичних справ «Від декомунізації до деокупації» (21 травня 2016 р.). Співорганізатором форуму виступив УІНП. Понад 200 учасників цього заходу обговорювали проблеми співпраці між громадянським суспільством і державою у царині політики пам'яті, подолання наслідків російської і радянської окупації та протистояння російській агресії в інформаційній та культурній сферах (Звіт УІНП за 2016 р.).

З нагоди Дня захисника України (14 жовтня 2016 р.) УІНП розробив і представив просвітницький проект «Воїни. Історія українського війська». Експозиція складалася з 20 стендів, на яких показано історії військових структур від епохи Київської Русі і до незалежної України. Важливо, що разом з демонстрацією схем і світлин щодо зброї, типу і чисельності військ, акцентувалася увага на історичній традиції оборони рідної землі від давньоруських часів і до сучасної російсько-української війни. У цьому заході, який відкрив В. В'ятрович, взяли участь і представники ЗСУ до добровольчих формувань (В Києві розпочала роботу...). У 2019 р. цей проект було доопрацьовано і поновлено у форматі вуличної виставки (Звіт УІНП за 2019 р.).

У 2019 р. було проведено низку заходів, спрямованих на відзначення 5-ї річниці звільнення міст Сходу України від російської окупації. Для прикладу, від 21 листопада до 17 грудня 2019 р. у Чернігівському обласному художньому музеї імені Г. Галагана тривала виставка робіт художника Н. Тітова «Шлях свободи. 5 років війни у плакатах Нікити Тітова» (Звіт УІНП за 2019 р.). УІНП разом з агенцією «Укрінформ» організував фотовиставку «Вертаємо своє», під час якої демонструвалися світлини багатьох українських і зарубіжних кореспондентів про життя у звільнених українськими військами містах – Маріуполі, Слов'янську, Бахмуті, Краматорську, Мар'їнці (Фотовиставка «Вертаємо своє» ..., 2019). Гуманітарна місія «Чорний тюльпан» у м. Слов'янську організувала інсталяцію «Війна очима гуманітарної місії». Учасники місії зібрали покинуті артефакти, з яких склали два блокпости – український і російський («Чорний тюльпан» у Слов'янську ..., 2019).

З метою ушанувати пам'ять жінок, які у лавах української армії боролися проти російської агресії і загинули за рідну країну, УІНП виготовив цикл відеороликів. Загалом було створено 5 відеороликів про Сабіну Галицьку, Ярославу Ніконенко, Наталію Хоружу, Яну Червону, Ірину Шевченко (Звіт УІНП за 2020 р.). Відеоролики були розміщені на сторінці інституту у соціальній мережі Фейсбук та на Ютубі, набравши лише за перші кілька місяців загалом майже пів мільйона переглядів.

Активну роль УІНП зайняв у справі національно-патріотичного виховання української молоді. Працівники інституту були співавторами Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді (Концепція національно-патріотичного ..., 2015). У ній згадувалося про необхідність виховання молоді, зокрема, на прикладах учасників Революції гідності. Крім того, УІНП

вніс пропозиції до Кабінету Міністрів України, які стосувалися розробки методичних рекомендацій щодо висвітлення подій російсько-української війни (окупація Криму, проведення АТО) у підручниках з історії, програмах навчальних предметів «Історія України», «Захист України». На адресу МОН було спрямовано проєкт навчальної програми «Історія України» для 11 класу загальноосвітньої школи, в якій було акцентовано увагу й на найновішій історії України. Водночас було розроблено низку навчальних матеріалів для школярів, спрямовані на збереження національної пам'яті, подолання наслідків тоталітаризму, виховання патріотизму учнів (Звіт УІНП за 2015 р.). Разом з тим, працівники УІНП брали участь в розробці Стратегії національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 рр., яка була затверджена Президентом П. Порошенком у жовтні 2015 р. У цьому документі йшлося про необхідність будувати національно-патріотичне виховання дітей та молоді на прикладах героїзму і мужності учасників АТО в Луганській і Донецькій областях, а також учасників революцій 2004 і 2013–2014 рр. (Указ Президента України ..., 2015).

Слід зауважити, що Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді ґрунтувалася, зокрема, на постанові Верховної Ради України «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» (Постанова ВРУ..., 2015). У постанові, з-поміж іншого, вказувалося на потребу організувати збирання та поширення інформації про героїзм українських воїнів – учасників АТО, волонтерів, членів їхніх родин; сформулювати методичні рекомендації щодо висвітлення і представлення подій, які пов'язані з окупацією Криму російськими військами, проведення АТО, у посібника, підручниках для закладів освіти, в навчальних програмах «Історія України», «Захист України» (Постанова ВРУ..., 2015).

У 2021 р. представники УІНП входили до складу міжвідомчої робочої групи, яка має своїм завданням розробку Державної цільової програми національно-патріотичного виховання на період до 2025 р. Крім того, взяли участь у Третньому етапі Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокил». Цей етап охоплював дітей старшої військової групи і мав назву «Джуря – 2021: Буковинська Січ» (відбувся у с. Вишня Чернівецької обл., 21-27.07.2021 р.). Для учасників гри було проведено історичний турнір та презентовано відеоуроки під назвою «Діалоги про війну» (Звіт УІНП за 2021 р.). Того ж року відбувся Шостий форум українських патріотич-

них справ, де учителів закладів загальної середньої освіти ознайомили з новими методиками національно-патріотичного виховання (Звіт УІНП за 2021 р.).

У 2016 р. працівники УІНП підготували «Збірку методичних рекомендацій до відзначення пам'ятних дат у загальноосвітніх навчальних закладах» (Збірка методичних рекомендацій..., 2016). У розділі, присвяченому відзначенню Дня захисника України (14 жовтня) для проведення виховних заходів (зокрема заходу «Історії героїв АТО: “Ми боремося за українську землю”») у школах рекомендувалося використовувати історичне та документальне кіно про українську військову звитягу у різні часи. Зокрема, пропонувалося переглянути фільм «Аеропорт» (2015, режисер А. Сеїтаблаєв), «Добровольці Божої чоти» (2015, режисери Л. Кантер, І. Ясній), «Два дні в Іловайську» (2015), «Контакт» (2015), в яких висвітлювалися героїчні події початкового етапу сучасної російсько-української війни (Збірка методичних рекомендацій..., 2016: 69). Зокрема, документальний фільм «Добровольці Божої чоти» присвячувався захисникам Донецького аеропорту – ушанованим українським «кіборгам».

Регулярно проводилися щорічні форуми українських патріотичних справ «Ми – Українці!», які збирали сотні учасників, що цікавилися питаннями національно-патріотичного виховання дітей та молоді. Так, у грудні 2019 р. відбувся вже п'ятий форум, який зібрав понад 130 учасників. Вони обговорювали питання патріотичного виховання, а також прийняту у травні того ж року Стратегію національно-патріотичного виховання (П'ятий форум патріотичних справ ..., 2019).

У червні 2020 р. УІНП разом з агенцією «Укрінформ» започаткував фотовиставку «Героїчна оборона Донецького аеропорту». Виставка складалася з дев'яти банерів, на яких було розміщено близько 50 фотографій (У Києві презентували фотовиставку ..., 2020). Того ж року інститут започаткував освітній проєкт «Діалоги про війну». Для учнів середніх шкіл було створено низку інформаційних відеофільмів, які давали відповіді на питання про сучасну російсько-українську війну (Звіт УІНП за 2020 р.). Щоправда, презентацію проєкту було заплановано на 2021 рік. У той же час працівники УІНП проводили лекції для військовослужбовців ЗСУ, спрямовані на відновлення та утвердження національної пам'яті. Лекції були прочитані для підрозділів Національної гвардії України, Державної прикордонної служби України, частин Повітряних сил ЗСУ тощо (Звіт УІНП за 2020 р.).

У Тернополі та Дніпрі представлено виставковий проект «Нью-Йорк – Іловайськ. Вибір» (Звіт УІНП за 2020 р.). Цей проект був присвячений американцеві українського походження Маркіяну Паславському, який у 2014 р. приєднався до українського війська і загинув у боях під Іловайськом. Відомо, що М. Паславський навчався в елітній військовій академії Вест-Пойнті, яку успішно закінчив у 1981 р., згодом служив у спеціальних війська армії США. Завершивши військову кар'єру, працював у фінансовій сфері. Був активним учасником Помаранчевої революції, згодом Революції Гідності. Прийняв українське громадянство, вступив до добровольчого батальйону «Донбас». Обрав позивний «Франко» на честь видатного українського письменника Івана Франка. Загинув смертю героя, прикриваючи зі своєю групою відхід основних частин батальйону. Героя було поховано на Аскольдовій могилі у Києві (До останнього подиху ...).

Одним із найвагоміших проектів щодо у рамках реалізації політики пам'яті в Україні щодо російсько-української війни став «Віртуальний музей російської агресії» (Віртуальний музей російської агресії ...). За допомогою цифрового інструментарію усіх, хто прагне пізнати правду про війну Росії проти України, було надано можливість ознайомитися з фактами, ключовими подіями, процесами, і що особливо важливо, злочинами, здійсненими російськими окупантами та їхніми прихильниками на окупованих територіях. У рубриці «Події» на сайті «Віртуального музею російської агресії» у хронологічному було подано усі події російсько-української війни, зафіксовані як професійними істориками, так і мас-медіа й громадськістю. Значна частина інформації є маловідомою для громадськості. Наприклад, на сайті музею повідомляється, що 6 червня 2014 р. росіяни захопили територію благодійного фонду «Ізоляція. Платформа культурних ініціатив» у Донецьку, який виник на території одного з закритих підприємств міста. Однак росіяни перетворили приміщення фонду на катівню і репресивний табір, де утримували незаконно затриманих та ув'язнених громадян України, а також громадян інших держав (Платформу культурних ініціатив ..., 2021). Детально описано та проілюстровано такі події як збиття малайзійського пасажирського літака (рейс МН-17) – 17 липня 2014 р., підбив нового терміналу Донецького аеропорту – 19 січня 2015 р., проведення незаконних розкопок на території древнього Херсонесу та вивезення до Росії матеріальних та культурних цінностей – 22 грудня 2015 р., заборону Меджлісу

в Криму – 26 квітня 2016 р., проведення в Криму дитячого «військово-патріотичного зліту» як прояву мілітаризації виховання та освіти – 28 вересня 2016 р., запуск незаконного будівництва Кримського мосту – 15 травня 2018 р., тощо. Цифровий інструмент «Карта» давав змогу відвідувачам «Віртуального музею російської окупації» дізнатися про події російської окупації в окремих містах і селах України. Цифрові позначки вказують на події від часу втечі В. Януковича з Києва і появи його в Криму, до подій 2021 року. У «Віртуальному музеї...» можна знайти інформацію про зрадників України, які перейшли на бік російського агресора: С. Аксьонова, В. Константинова, Н. Поклонської тощо. Розміщено й опис судових справ «Україна проти Росії», численні документи (від резолюцій ООН, Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян на правовий режим на тимчасово окупованій території України» до Концепції російської освіти, статут російського Кримпатріотцентру тощо). На сайті у контексті розповсюдження результатів усно-історичних досліджень розміщено відеозаписи свідчень, які давали очевидці російської окупації. Для прикладу, перший запис – це усні свідчення Дарії Свиридової про події в окупованому Криму, записаний 7 квітня 2021 р. (Усні свідчення Свиридової Дарії ..., 2021). У розділі «База даних» важлива інформація стосується військових злочинів, здійснених окупантами під час війни Росії проти України. Інформація представлена у вигляді мапи та відповідних лінків, які розкривають правду про російську окупацію (Дані щодо військових злочинів ..., 2021). Відзначимо, що «Віртуальний музей російської агресії» був створений УІНП у співпраці з Міжнародним фондом «Відродження», Центром досліджень безпекового середовища «Прометей». Наприкінці 2021 р. цей проект отримав нагороду «Краща ініціатива у сфері історичної пам'яті стосовно російської збройної агресії» (Звіт УІНП за 2021 р.). У 2022 р. інформаційні ресурси «Віртуального музею...» збагатилися аналітичними статтями про знищення росіянами українського літака «Мрія», про вбивство російськими терористами голови селища Мотижин на Київщині Ольги Сухенко (Звіт УІНП за 2022 р.), тощо. У 2021 р. УІНП організував і провів у різних регіонах України акції під назвою «Соняж пам'яті» (у День захисників України), вшановуючи подвиг українців і українок, які загинули в боротьбі за незалежність, свободу, соборність України. Щомісячно проводилися панахиди за полеглими захисниками України. За даними УІНП, у Вінницькій області було проведено 12

панахид, в Одесі і Одеській області – 18, у Харківській області – 10, у Чернігівській області – 12, у Полтавській області – 6, у Дніпропетровській області – 11, у Волинській області – 12. 29 серпня 2021 р. було проведено виставку «Ми є народ», де представлено картини художника Артура Орльонова (Звіт УІНП за 2022 р.). Працівники УІНП та його регіональних відділень проводили зустрічі з військовослужбовцями ЗСУ. Загалом в Україні впродовж 2021 р. було проведено 50 таких зустрічей, на яких представлено 53 мультимедійні презентації на теми української історії (Звіт УІНП за 2022 р.).

Ще в 2020 р. було започатковано проект «Жінки, які загинули за Україну», який присвячувався біографіям захисниць України і містив короткі документальні відеофільми. У 2021 р. було знято і продемонстровано фільми про таких захисниць: Олеся Бакланова, Катерина Носкова, Клавдія Ситник. Відтак проект налічував вісім коротких фільмів про українських героїнь, які містяться на сайті УІНП, а також поширюються через Ютуб (Звіт УІНП за 2022 р.).

Початок повномасштабного вторгнення змусив УІНП у своїй діяльності більше уваги приділяти саме російсько-українській війні. У 2022 р. було створено банерну виставку «Україна. Війна в Європі». Вона була зорієнтована не так на українську, як на європейську спільноту, мала на меті показати не лише масштаби російських злочинів, але й глибинні причини війни, які полягають у геноцидних намірах російської верхівки та російського народу щодо українців і української державності. Виставка експонувалася спочатку в Україні, а згодом у Польщі, Німеччині, Бельгії, Литві, Австрії (Звіт УІНП за 2022 р.).

З метою вшанувати бійців підрозділів Територіальної оборони ЗСУ, УІНП розробив виставку «Кожен з нас воїн». Банерний проект представляв історію людей, які вступили до Територіальної оборони й героїчно боролися з російським агресором. У Києві також було проведено банерну виставку «Рашизм – це...», яка мала на меті проявити справжні цілі путінської ідеології (Звіт УІНП за 2022 р.). На сайті УІНП з'явилися рубрики, присвячені різним аспектам війни. Зокрема, рубрики «Росія вбиває» і «Українські перемоги». Не менш важливою темою стало висвітлення злочинів російських окупантів щодо української культурної спадщини. Було створено й інтерактивну карту «Ukraine War Today», яка мала не лише україномовну, але й англomовну та російськомовну версії. До кінця 2022 р. на карту було нанесено понад 8 тис. відомостей про оперативну інформацію на

фронті, майже 5 тис. публікацій фактологічно-опісового характеру (Звіт УІНП за 2022 р.). У 2023 р. на інтерактивну карту було внесено 4,5 тис. повідомлень про оперативну обстановку на фронті та 1,4 тис. дописів про факти російсько-української війни (Звіт УІНП за 2023 р.).

У 2023 р. працівники УІНП створили і демонстрували три банерні виставки, присвячені тематіці російсько-української війни: 1) «Стерти з лиця землі» (про міста і села Сходу України, знищені російськими окупантами); 2) «Наш Маріуполь» (про історію міста від часів козаччини до російської облоги в 2022 р.); 3) «Свідчення про війну. Городнянська і Чернігівська громади» (про жителів цих громад, які пережили російську окупацію в 2022 р.) (Звіт УІНП за 2023 р.).

Важливе значення мали виставкові ініціативи Центру досліджень воєнної історії ЗСУ. Фахівці Центру підготували такі виставки у різних містах України: 1) «Сучасне військо крізь призму минулого»; 2) «Лютий: грані незламності» (про оборону Києва у лютому-березні 2022 р.); 3) «Волю вільних не залмати» (про оборону міст-фортець Авдіївки, Бахмута та ін.); 4) «Під заступництвом Святої Покрови» (до Дня захисників і захисниць України щодо історії українського війська першої половини ХХ ст.) (Звіт УІНП за 2023 р.).

Висновки. Отже, доволі масштабним є такий напрям комеморативної політики щодо російсько-української війни, який охоплює публічні, пізнавально-інформаційні (просвітницько-інформаційні) та освітні (виховні) заходи. Серед них виставки, конференції, відеопроєкти, онлайн-ресурси, методично-виховні ініціативи тощо. За ініціативи УІНП та при підтримці громадських державної влади і організацій щорічно проводяться форуми українських патріотичних справ, на який передусім залучають освітян. Чи не найбільший такий форум на тему «Від декомунізації до деокупації» відбувся у травні 2016 р., зібравши понад 200 учасників. Регулярним є виставковий проєкт «Воїни. Історія українського війська», який працівники УІНП та його міжрегіональних відділень демонструють у різних містах України щорічно з нагоди Дня захисника і захисниці. Крім того, постійно організуються вуличні виставки українських художників, картини яких присвячені воєнним подіям, а також фотовиставки на воєнну тематику. Створені УІНП і розміщені в соцмережах відеоролики розповідають про жінок-учасниць війни. Одним із найвагоміших проєктів щодо у рамках реалізації політики пам'яті в Україні щодо російсько-української війни став «Віртуальний музей російської агресії». Значну увагу приділено питан-

ням національно-патріотичного виховання дітей і молоді, розроблено Стратегію національно-патріотичного виховання на 2016–2020 рр., опрацьовувалася Державна цільова програма національно-патріотичного виховання на період до 2025 р. Крім того, УІНП підтримував проведення Всеукраїнської дитячо-юнацької військово-патріотичної гри «Сокіл». Водночас були внесені зміни до навчальних програм «Історія України» та «Захист України»,

спрямовані на розкриття причин, подій та наслідків сучасної російсько-української війни. Підготовлено підготували «Збірку методичних рекомендацій до відзначення пам'ятних дат у загальноосвітніх навчальних закладах», підібрано і рекомендовано книги і фільми для перегляду школярам. Започатковано освітній проєкт «Діалоги про війну», створено й інтерактивну карту «Ukraine War Today», банерні виставки тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурлакова, В. Що таке пам'ятати: 17 фактів про вшанування пам'яті загиблих у російсько-українській війні. (2021). URL: https://censor.net/ua/resonance/3298318/scho_take_pamyaty_17_faktiv_pro_vshanuvannya_pamyaty_zagybylyh_u_rosiyiskoukrayinskiyi_viyini
2. В Києві розпочала роботу виставка «Воїни. Історія українського війська». URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/v-kievi-rozpochala-robotu-vistavka-voini-istoriya-ukrainskogo-viiska>
3. Виклики національній політиці пам'яті в часи “гібридної війни”. Аналітична записка. (2015). URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/vikliki-nacionalniy-politici-pamyati-v-chasi-gibridnoi-viyini>
4. Віртуальний музей російської агресії. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/home.html>
5. Гриценко О.А. Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994 – 2014): підгрунття, послання, реалізація, результати. К.: «К.І.С.», 2017. 1136 с.
6. Галів М., Ільницький В., Карпенко О. Проблематика геноциду Росії щодо українців в українських засобах масової інформації (2022–2024). *Новітня доба* / гол. ред. Михайло Романюк. Львів. 2024. Вип. 12. С. 75–96.
7. Галів, М., Ільницький, В. Характер сучасної російсько-української війни (2014–2023): вітчизняний історіографічний дискурс. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія: Історія*. 2023. Вип. 13/55. С. 47–73.
8. Дані щодо військових злочинів Росії проти України. (2021). URL: <https://wartoday.info/ua/home.html#zoom=5&y=49.338&x=32.501&layer=2117798462958339514-1,2782314664107705390-1,2117791596429706679-0>
9. До останнього подиху: історія життя та трагічної смерті захисника України Маркіяна Паславського. URL: <https://popasnaya.city/articles/96814/do-ostannogo-podihu-istoriya-zhittya-ta-tragichnoi-smerti-zahisnika-ukraini-markiyana-paslavskogo>
10. Збірка методичних рекомендацій до відзначення пам'ятних дат у загальноосвітніх навчальних закладах: [розроб. і упоряд.: Г. Байкеніч, О. Охрімчук]. Дніпропетровськ : ПП «Ліра ЛТД», 2016. 120 с.
11. Звіт УІНП за 2015 р. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-2015>
12. Звіт УІНП за 2016 р. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-2016-rik>
13. Звіт УІНП за 2019 р. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2019-rik>
14. Звіт УІНП за 2020 р. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2020-rik>
15. Звіт УІНП за 2021 р. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2021-rik>
16. Звіт УІНП за 2022 р. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2022-rik>
17. Звіт УІНП за 2023 р. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-institut/zvity/zvit-za-2023-rik>
18. Ільницький В., Куцька О. Періодизація російсько-української війни (2014–2022) в українському науковому дискурсі. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія Історія*. 2023. Вип. 13/55. С. 162–177.
19. Ільницький, В., Старка, В., Галів, М. Російська пропаганда як елемент підготовки до збройної агресії проти України. *Український історичний журнал*. 2022. Вип. 5. С. 43–55. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.043> [in Ukrainian]
20. Киридон А. Гетеротопії пам'яті. Теоретико-методологічні проблеми студій пам'яті. К: Ніка-Центр, 2016. 320 с.
21. Киридон А. Політика пам'яті в Україні (1991–2015 рр.). *Україна–Європа–Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини*. 2015. Вип. 15. С. 244–250.
22. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (затверджено наказом МОН України від 28.05.2015 р. № 585). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0582729-15#Text>
23. Литвиновська Ю. Етапи реалізації політики пам'яті в Україні (1991–2023 рр.). *Консенсус*. 2024. № 1. С. 92–104.
24. Ніколаєв, С., Терещенко, Р. Діяльність Українського інституту національної пам'яті щодо збереження пам'яті про сучасну російсько-українську війну у 2022 р. *Наука і освіта України в умовах російсько-української війни: виклики та завдання в контексті національної безпеки*. Том І. Київ–Дрогобиць–Львів–Переяслав–Ужгород–Запоріжжя: Видавничий дім «Гельветика», 2023. 34–37.
25. П'ятий форум патріотичних справ “Ми –українці!” відкрився у Києві (2019). Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2832851-patij-forum-patrioticnih-sprav-mi-ukrainci-vidkrivsa-u-kyevi.html>
26. Платформу культурних ініціатив перетворюють у катівню та спеціалізований табір утримання людей. (2021). URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/zakhoplennia-blahodiinoho-fondu-izoliatsiia-ecf37e2cddec0eab593c5bbb91d7c6198.html>

27. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України: аналітична доповідь / Яблонський В. М., Лозовий В. С., Валевський О. Л., Здіорук С. І., Зубченко С. О. та ін. / за заг. ред. В. М. Яблонського. Київ: НІСД, 2019. 144 с.

28. Постанова ВРУ «Про вшанування героїв АТО та вдосконалення національно-патріотичного виховання дітей та молоді» від 12.05.2015 № 373-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-19#Text>

29. Похиленко І. С. Тенденції актуалізації історичної пам'яті в контексті сучасної російсько-української війни. *Розумовські зустрічі*: збірник наукових праць. 2023. Вип. 10. С. 77–85.

30. Свійонтик О., Терещенко Р. Діяльність Українського інституту національної пам'яті щодо збереження пам'яті про сучасну російсько-українську війну у 2014–2021 роках. *Новітня доба* / гол. ред. Михайло Романюк; НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. Львів, 2024. Вип. 12. С. 18–32.

31. У Києві презентували фотовиставку «Героїчна оборона Донецького аеропорту (2014–2015)». (2020). *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2020/06/11/157652/>

32. Указ Президента України «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки» від 13.10.2015 № 580/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015#Text>

33. Усні свідчення Свиридової Дарії про події окупації Криму, записані 07 квітня 2021 року. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/usni-svidchennia-svyrydovoi-darii-pro-podii-okupatsii-krymu-zapysani-07-kvitnia-2021-roku-d277fc69d9ed87468b56b946d6861f6b.html>

34. “Чорний тюльпан” у Слов'янську відкрив інсталяцію про російсько-українську війну. (2019). URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/chornyy-tyulpan-u-slovyansku-vidkryv-instalyciyu-pro-rosiysko-ukrayinsku-viynu>

35. Фотовиставка «Вергаємо своє» до 5-річчя звільнення міст сходу України. (2019). URL: <https://uinp.gov.ua/vystavkovyi-proekty/fotovystavka-vertayemo-svoje-do-5-richchya-zvillennya-mist-shodu-ukrayiny>

36. Telvak, V. & Ilnytskyi, V. A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoevropeyskiy Istorychniy Visnyk – East European Historical Bulletin*. 2023. Вип. 27. С. 249–258. DOI: 10.24919/2519-058X.27.281552

37. Ilnytskyi, V., & Telvak, V. Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoevropeyskiy Istorychniy Visnyk East European Historical Bulletin*. 2024. Вип. 31. Pp. 218–237. doi: 10.24919/2519-058X.31.306344

REFERENCES

1. Burlakova V. (2021). Shcho take pamiataty: 17 faktiv pro vshanuvannia pamiati zahybylykh u rosiisko-ukrainskii viini [What is remembering: 17 facts about honoring the memory of those who died in the Russian-Ukrainian war]. URL: https://censor.net/ua/resonance/3298318/scho_take_pamyataty_17_faktiv_pro_vshanuvannya_pamyati_zahybylykh_u_rosiysk-oukrayinskiyi_viyini [in Ukrainian].

2. V Kyievi rozpochala robotu vystavka «Voyny. Istoriia ukrainskoho viiska» [The exhibition «Warriors. History of the Ukrainian Army» has begun in Kyiv]. URL: <https://old.uinp.gov.ua/news/v-kyievi-rozpochala-robotu-vstavka-voini-istoriya-ukrainskogo-viiska> [in Ukrainian].

3. Vyklyky natsionalnii politytsi pamiati v chasy “hibrydnoi viiny”. Analitichna zapyska [Challenges to the national politics of memory in the times of the «hybrid war». Analytical note]. (2015). URL: <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumani-tarniy-rozvitok/vikliki-natsionalniy-politici-pamyati-v-chasi-gibridnoi-viiny>

4. Virtualnyi muzei rosiiskoi ahresii [Virtual Museum of Russian Aggression]. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/home.html> [in Ukrainian].

5. Hrytsenko O.A. (2017). Prezydenty i pamiat. Polityka pamiati prezidentiv Ukrainy (1994 – 2014): pidhruntia, poslan- nia, realizatsiia, rezultaty [Presidents and memory. The policy of memory of the presidents of Ukraine (1994–2014): back- ground, message, implementation, results]. К.: «К.І.С.», 1136 с. [in Ukrainian].

6. Haliv M., Ilnytskyi V., Karpenko O. (2024). Problematyka henotsydu Rosii shchodo ukrainsiv v ukrainskykh zasobakh masovoi informatsii (2022–2024) [The problem of the Russian genocide against Ukrainians in the Ukrainian mass media (2022–2024)]. *Novitnia doba*, 12, 75–96. [in Ukrainian].

7. Haliv, M., Ilnytskyi, V. (2023). Kharakter suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2023): vitchyzniani istoriohra- fichnyi dyskurs [The nature of the modern Russian-Ukrainian war (2014–2023): domestic historiographical discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia: Istoriia*, 13/55, 47–73. [in Ukrainian].

8. Dani shchodo viiskovykh zlochyniv Rosii proty Ukrainy [Data on Russian war crimes against Ukraine]. (2021). URL: <https://wartoday.info/ua/home.html#zoom=5&y=49.338&x=-32.501&layer=2117798462958339514-1,2782314664107705390-1,2117791596429706679-0> [in Ukrainian].

9. Do ostannoho podykhu: istoriia zhyttia ta trahichnoi smerti zakhysnyka Ukrainy Markiiiana Paslavskoho [Until the last breath: the story of the life and tragic death of the defender of Ukraine Markiiyan Paslavsky]. URL: <https://popasnaya.city/articles/96814/do-ostannogo-podihu-istoriya-zhittya-ta-tragichnoi-smerti-zahisnika-ukraini-markiiiana-paslavskogo> [in Ukrainian].

10. Zbirka metodychnykh rekomendatsii do vidznachennia pamiatnykh dat u zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladakh [Collection of methodological recommendations for the celebration of memorable dates in secondary educational institu- tions]: [rozrob. i uporiad.: H. Baikienich, O. Okhrimchuk]. Dnipropetrovsk : PP «Lira LTD», 2016. 120 s. [in Ukrainian].

11. UINP Report for za 2015 r. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-instytut/zvity/zvit-2015> [in Ukrainian].

12. UINP Report for 2016 r. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-instytut/zvity/zvit-2016-rik> [in Ukrainian].

13. UINP Report for 2019 r. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-instytut/zvity/zvit-za-2019-rik> [in Ukrainian].
14. UINP Report for 2020 r. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-instytut/zvity/zvit-za-2020-rik> [in Ukrainian].
15. UINP Report for 2021 r. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-instytut/zvity/zvit-za-2021-rik> [in Ukrainian].
16. UINP Report for 2022 r. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-instytut/zvity/zvit-za-2022-rik> [in Ukrainian].
17. UINP Report for 2023 r. URL: <https://uinp.gov.ua/pro-instytut/zvity/zvit-za-2023-rik>
18. Ilnytskyi, V. & Kutska, O. (2023). Periodyzatsiia rosiisko-ukrainskoi viiny (2014–2022) v ukrainskomu naukovomu dyskursi [Periodization of the Russian-Ukrainian war (2014–2022) in the Ukrainian scientific discourse]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriia Istoriiā–Problems of Humanities. History Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 13/55, 162–177, doi: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.13/55.283087> [in Ukrainian].
19. Ilnytskyi, V., Starka, V., Haliv, M. (2022). Rosiiska propaganda yak element pidhotovky do zbroinoi agresii proty Ukrainy [Russian Propaganda as an Element of Preparation for Armed Aggression Against Ukraine]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, 43–55. DOI: <https://doi.org/10.15407/uhj2022.05.043> [in Ukrainian].
20. Kyrydon A. (2016). *Heterotopii pamiaty. Teoretyko-metodolohichni problemy studii pamiaty [Heterotopias of Memory. Theoretical and Methodological Problems of Memory Studies]*. K: Nika-Tsentr, 320 s. [in Ukrainian].
21. Kyrydon A. (2015). Polityka pamiaty v Ukraini (1991–2015 rr.) [The Politics of Memory in Ukraine (1991–2015)]. *Ukraina-Yevropa-Svit. Mizhnarodnyi zbirnyk naukovykh prats. Seriia: Istoriiā, mizhnarodni vidnosyny*, 15, 244–250. [in Ukrainian].
22. Kontseptsiiā natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi (zatverdzheno nakazom MON Ukrainy vid 28.05.2015 r. № 585) [Concept of national-patriotic education of children and youth (approved by order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 05/28/2015 No. 585)]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0582729-15#Text> [in Ukrainian].
23. Lytvynovska Yu. (2024). Etapy realizatsii polityky pamiaty v Ukraini (1991–2023 rr.) [Stages of Implementation of Memory Policy in Ukraine (1991–2023)]. *Konsensus*, 1, 92–104. [in Ukrainian].
24. Nikolaiev S., Tereshchenko R. (2023). Diālnist Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiaty shchodo zberezhenia pamiaty pro suchasnu rosiisko-ukrainsku viinu u 2022 r. [Activities of the Ukrainian Institute of National Remembrance in Preservation of the Memory of the Modern Russian-Ukrainian War in 2022]. *Nauka i osvita Ukrainy v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny: vyklyky ta zavdannia v konteksti natsionalnoi bezpeky*. Tom I. Kyiv–Drohobych–Lviv–Pereiaslav–Uzhhorod–Zaporizhzhia: Vydavnychiy dim «Helvetyka», S. 34–37. [in Ukrainian].
25. Piatyi forum patriotychnykh sprav “My — ukrainsi!” vidkryvsia u Kyievi [The fifth forum of patriotic affairs «We are Ukrainians!» opened in Kyiv] (2019). *Ukrinform*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2832851-patij-forum-patriotychnih-sprav-mi-ukrainci-vidkryvsia-u-kyievi.html> [in Ukrainian].
26. Platformu kulturnykh initsiatyv peretvoriuut u kativniu ta spetsializovanyi tabir utrymannia liudei [The platform of cultural initiatives is being turned into a torture chamber and a specialized detention camp]. (2021). URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/zakhoplennia-blahodiinoho-fondu-izoliatsiia-ecf37e2cdec0eab593c5bbb91d7c6198.html> [in Ukrainian].
27. Polityka istorychnoi pamiaty v konteksti natsionalnoi bezpeky Ukrainy: analitychna dopovid [The Politics of Historical Memory in the Context of National Security of Ukraine: Analytical Report] / Yablonskyi V. M., Lozovyi V. S., Valevskyi O. L., Zdioruk S. I., Zubchenko S. O. ta in. / za zah. red. V. M. Yablonskoho. Kyiv: NISD, 2019. 144 s. [in Ukrainian].
28. Postanova VRU «Pro vshanuvannia heroiv ATO ta vdoskonalennia natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi» vid 12.05.2015 № 373-VIII [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine “On Honoring the Heroes of the ATO and Improving the National-Patriotic Education of Children and Youth” dated 12.05.2015 No. 373-VIII]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/373-19#Text> [in Ukrainian].
29. Pokhylenko I. S. (2023). Tendentsii aktualizatsii istorychnoi pamiaty v konteksti suchasnoi rosiisko-ukrainskoi viiny [Trends in the Actualization of Historical Memory in the Context of the Modern Russian-Ukrainian War]. *Rozumovskii zustrichi: zbirnyk naukovykh prats*. Vyp. 10. S. 77–85. [in Ukrainian].
30. Sviontyk O., Tereshchenko R. (2024). Diālnist Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiaty shchodo zberezhenia pamiaty pro suchasnu rosiisko-ukrainsku viinu u 2014–2021 rokakh [Activities of the Ukrainian Institute of National Remembrance in Preservation of the Memory of the Modern Russian-Ukrainian War in 2014–2021]. *Novitnia doba*, 12, 18–32. [in Ukrainian].
31. U Kyievi prezentuvaly fotovystavku «Heroichna oborona Donetskoho aeroportu (2014–2015)» [A photo exhibition “Heroic Defense of Donetsk Airport (2014–2015)” was presented in Kyiv]. (2020). *Istorychna pravda*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/short/2020/06/11/157652/> [in Ukrainian].
32. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Stratehiu natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi na 2016–2020 roky» vid 13.10.2015 № 580/2015 [Decree of the President of Ukraine “On the Strategy of National-Patriotic Education of Children and Youth for 2016–2020” dated 13.10.2015 No. 580/2015]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580/2015#Text> [in Ukrainian].
33. Usni svidchennia Svyrydovoi Darii pro podii okupatsii Krymu, zapysani 07 kvitnia 2021 roku [Oral testimony of Svyrydova Daria about the events of the occupation of Crimea, recorded on April 7, 2021]. URL: <https://rusaggression.gov.ua/ua/usni-svidchennia-svyrydovoi-darii-pro-podii-okupatsii-krymu-zapysani-07-kvitnia-2021-roku-d277fc69d-9ed87468b56b946d6861f6b.html> [in Ukrainian].
34. “Chornyi tulpan” u Sloviansku vidkryv instaliatsiiu pro rosiisko-ukrainsku viinu [“Black Tulip” in Sloviansk opened an installation about the Russian-Ukrainian war]. (2019). URL: <https://uinp.gov.ua/pres-centr/novyny/chornyy-tyulpan-u-sloviansku-vidkryv-instalyatsiyu-pro-rosiisko-ukrayinsku-viynu> [in Ukrainian].

35. Fotovystavka «Vertaiemo svoie» do 5-richchia zvilnennia mist skhodu Ukrainy [Photo exhibition “We return ours” to the 5th anniversary of the liberation of the cities of eastern Ukraine]. (2019). URL: <https://uinp.gov.ua/vystavkovi-proekty/fotovystavka-vertayemo-svoie-do-5-richchya-zvilnennya-mist-shodu-ukrayiny> [in Ukrainian].

36. Telvak, V. & Ilnytskyi, V. A Year of Existential War in Analytical Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk – East European Historical Bulletin*. 2023. Вип. 27. С. 249–258. DOI: 10.24919/2519-058X.27.281552

37. Ilnytskyi, V., & Telvak, V. Ukraine Under the Conditions of the Second Year of Existential War in Analysts' Reflections of the Warsaw Centre for Eastern Studies. *Skhidnoievropeiskyi Istorychnyi Visnyk East European Historical Bulletin*. 2024. Vyp. 31. Pp. 218–237. doi: 10.24919/2519-058X.31.306344